

O okorjelosti prokletnika.*

Priopćio: Dr. Stj. Bakšić.

U okvir teme o okorjelosti prokletnika ulazi pitanje o razlozima, zašto se prokletnici za svoje grijehе ne kaju i dosljedno ne oslobađaju paklene kazne te snošaj, u kojem se volja prokletnika nalazi prema prošlim grijesima i budućim prestupcima čudorednog zakona. Izloživši pojam okorjelosti odgovorit ćemo redom na postavljena pitanja.

1. Pojam okorjelosti. Bogoslovi razlikuju dvostruku okorjelost: potpunu i nepotpunu. Nepotpuna okorjelost jest takvo priajanje uz uz neko grješno dobro, da je obraćenje nada sve teško. Ono se može zbiti jedino po izvanrednom utjecaju Božje milosti. Grješnik je tako otvrdnuo i okorio, da je gluh na sve opomene i prijetnje. No bio grješnik kakogod tvrd, nije on, doklegod je na zemlji, isključen iz utjecaja Božje milosti. On još uvijek dobiva t. zv. dostatne milosti za obraćenje, no on ih odbija.

Apsolutna, potpuna okorjelost sastoji u potpunoj nesposobnosti kajati se za svoje grijehе plodonosno t. j. tako da se za njih može dobiti oproštenje. Ovakva okorjelost može biti i jest samo u paklu.

Okorjelost je nadalje svojevolutna i nesvojevolutna.

Prva stoji u tome, da se okorjeli ne će popraviti. Njegova je volja tako izopačena, da tvrdovrato odbija sva sredstva obraćenja. Ova okorjelost imade dakle uzrok jedino u volji razumnog stvojenja. Budući da Bog imade sredstva da skrši i najoporiju volju, nije svojevolutna okorjelost nikada po sebi apsolutna ili potpuna.

Nesvojevolutna okorjelost imade razlog u nečemu, što je izvan volje, naime u pomanjkanju sredstva, koja su potrebna da grješnika dovedu do plodonosnog kajanja i oproštenja grijehа.

U sadanjem, svrhunaravnom redu spasenja, traži se kod odraslih kao uvjet za oproštenje grijehа ne bilo kakvo odvracanje volje od grijehа, nego onakvo odvracanje, koje nastaje pod utjecajem svrhunaravnog počela — milosti. Ako dakle Bog bilo s kojih razlogа zaključí, da grješniku ne dade više milosti, ne može on

* Povod za priopćenje misli sadržanih u članku pod gornjim naslovom jest pismo jednog svećenika. »Molim Vas, veli on, da nam izložite nauku kat. Crkve o okorjelosti prokletnika, napose pak unutarnje razloge prokletničke nesposobnosti za kajanje i po tom nemogućnosti njihova izbavljenja iz pakla te snošaj njihov prema grijehу. O tom se je među nama svećenicima na jednoj konferenciji živo raspravljalo.« Saopćujemo stoga ovdje ukratko nauku Crkve i izvode bogoslova o prokletničkom stanju napose one, koje je u polemici s prof. H. Schellom razradio prof. J. Stufler S. I. (Die Heiligkeit Gotes und der ewige Tog, Innsbruck 1903.).

više nikad zadobiti oprostjenje svojih grijeha te će uvijek ostati u grijehu.

Potpuna okorjelost prema tome jest samo ondje, gdje Bog grijешniku uskrati svoju milost. Potpuna okorjelost nije dakle svojevoljna, nego nedragovoljna.

Kod svake okorjelosti, potpune i nepotpune, treba razlikovati dvostruki momenat. Okorjelost se naime u svom djelovanju odnosi na dvoje: na već učinjene grijeha i na grijeha, koji istom budu učinjeni. U prvom obziru imade okorjelost za posljedicu to, da okorio ili uopće nema (potpuna okorjelost) ili jedva imade toliko snage u slobodnom razmišljanju i odluci volje, da bi se htio kajati za prošle grijeha (nepotpuna okorjelost). U drugom obziru, u pogledu naime budućih čina, znači okorjelost ili veliku teškoću ili potpunu nesposobnost uzdržavati se u budućnosti od grijeha.

2. Činjenica okorjelosti prokletnika i njezin uzrok.

Izloživši pojam okorjelosti nastaje pitanje o okorjelosti prokletnika u paklu.

Raspravljajući o toj okorjelosti treba razlikovati dvoje: samu činjenicu okorjelosti i njezin uzrok.

Da su prokletnici okorjeli priznavaju i uče kao katoličku nauku svi katolički bogoslovi. Suarez primjerice veli: »Katolička je nauka, da su vragovi, (a isto vrijedi i za sve proklete ljude) tako otvrdnuli u počinjenom grijehu zbog kojeg su osuđeni, da oni do vijeka više ne će postići njegova oprostjenja, a niti ga ne mogu postići«. (De ang. l. 8. c. 7. n. 1.)

Đavoli dakle ne mogu, nijesu kadri i sposobni, ili drugim riječima za njih postoji nemogućnost, da poluče oprostjenje svoga grijeha.

To se opravdano izvodi odatle, što su muke davolske vječne. Muke jesu i mogu biti vječne samo zato, jer je krivnja, habitualni grijeh, vječan. Čim naime ne bi više postojala krivnja, bila bi oprostena i kazna. Jer je dakle sigurno, da će muke davolske biti vječne, sigurno je također i to, da će i krivnja i griješna ljaga za uvijek trajati. Odatle slijedi, da đavli nikad ne će svojih grijeha istinski okajati. Kad bi ih naime pravo okajali, Bog bi im grijeha oprostio, jer Bog nikomu, koji se istinski, dakako svrhunaravski, kaje, ne uskraćuje milosrđe i oprostjenje. No odatle slijedi i to, da đavli nemaju sposobnosti činiti pokoru. Jer kad bi oni bili za to sposobni, onda bi pokora stajala u okviru njihove slobodne odluke i dosljedno, posve je opravdano reći, da bi se đavli kajali za svoje grijeha i tako spasili. Jer je dakle iz dokumenta objave jasno, da će đavoli biti u paklu do vijeka, opravdan je zaključak da đavoli (i dakako prokleti ljudi) ne mogu, nijesu sposobni činiti pokore. Drugim riječima oni su potpuno okorjeli.

Dakako iz ovog neposredno ne slijedi, da đavoli ne mogu imati neko naravno kajanje za svoje grijeha. Odavde neposredno

slijedi samo to, da oni ne mogu imati onakvog pokajanja, kakvo je potrebno za oprostjenje grijeha, t. j. svrhunaravnog pokajanja, koje se probuđuje i za koje je potrebno ne samo djelovanje naravnih sila duše, nego svrhunaravna pomoć Božje milosti. Nesposobnost đavola da probude čisto naravno pokajanje za svoje grijehе izvodi se kao logički zaključak, kako ćemo kasnije vidjeti, iz dogme o vječnosti muka.

Spomenuvši činjenicu đavolske okorjelosti, treba sada da rastumačimo uzrok njihove okorjelosti.

Dok govorimo o *uzroku okorjelosti*, treba razlikovati dva elementa: vječno trajanje krivnje i vječno pomanjkanje one dispozicije, koja je potrebna za pravu pokoru. Za opstojnost prvog elementa, da naime prokletnikova krivnja vječno traje, nije potrebno djelovanje nekog pozitivnog uzroka. *Habitus reatus culpae*, grijesno stanje naime stoji u gubitku posvećujuće milosti izgubljene prijašnjim aktualnim grijehom ili u pomanjkanju pravog, svrhunaravnog odnosa prema Bogu. Za daljnji pak opstanak nekog gubitka ili manjka, očito je, da ne treba nikakvog pozitivnog djelovanja.

Što se drugog elementa tiče naime pomanjkanja dispozicije, koja je nužna za oprostjenje grijeha, to se ni za nj ne traži nužno neki pozitivni uzrok (nužna mržnja na Boga, te nužno prijanjanje uz prošli grijeh) nego je za objašnjenje nesposobnosti pokajanja dostatan negativan uzrok, čiji utjecaj stoji u tome, da se prokletniku uskraćuju sredstva, koja su mu potrebna za pokoru.

Pitanje je sada *što je po katoličkoj nauci uzrok, da prokletnici kroz vijekove neće imati potrebne dispozicije za oprostjenje grijeha?*

Nema u tome definirane nauke, ali općenito je mišljenje bogoslova, da ovaj uzrok leži u pravednoj volji Božjoj, da prokletnicima uskrati svaku svrhunaravnu milost.

Da je pak uskraćivanje milosti dovoljan, negativni uzrok za vječnu okorjelost prokletnika, slijedi iz katoličke nauke o potrebi milosti za svako svrhunaravno djelo. U sadanjem naime svrhunaravnom redu ne može se grijeh oprostiti nego samo ulijevanjem svrhunaravne milosti. Stoga se oprostjenje grijeha može polučiti samo onim kajanjem, koje se rodilo u svrhunaravnom počelu djelujuće milosti. To je jasno, jer prema svrhunaravnom učinku stoji u razmjeru samo svrhunaravna dispozicija. Bog pak daje razumnim bićima milost samo dok su u stanju kušnje. Dosljedno prokletnici su lišeni svakog Božjeg milosnog utjecaja i stoga oni su apsolutno nesposobni, da tako okaju svoje grijehе, da bi zaslužili oprostjenje.

Osim okorjelosti s obzirom na grijehе, koji su učinjeni za vremena doba kušnje, treba kod prokletnika razlikovati otvrdnuće njihove volje i okorjelost s obzirom na buduće grijehе, koje će počiniti u stanju prokletstva.

Stoga nastaje pitanje, da li su zabačeni tako otvrdnuli u zlu, da oni u stanju prokletstva nijesu kadri učiniti ni naravno dobrog djela.

Ni u ovom pitanju nije Crkva donijela dogmatskog rješenja. Bogoslovi su podijeljenog mišljenja. Skot sa svojom školom i Durando tvrde, da osudenci imaju sposobnost, da tu i tamo učine koje moralno dobro djelo. No ipak Skot dodaje, da je malo vjerovatnosti, da bi osudenci ikada ovu sposobnost ostvarili.

Protivnog su mnijenja svi ostali skolastici i tvrde, da prokletnici griješe kod svakog svoga slobodnog čina, da griješe trajno i bez prestanka. Što se tiče naravi tih grijeha, ogromna većina bogoslova drži, da su to pravi, formalni, ubrojivi grijesi, jer su prokletnici dovoljno slobodni da ne griješe ili barem nijesu određeni i prinuždeni ni na koji određeni griješni čin, jer im postoji sloboda odabrati ovaj ili onaj griješni čin. No ipak imade ozbiljnih i dubokih bogoslova, koji drže, da su to samo materijalni grijesi.

3. Zašto Bog uskraćuje prokletnicima milost?

Okorjelost prokletnika, u koliko oni nijesu kadri činiti dovoljnog pokajanja za svoje grijeha, tumači se, rekli smo, time, što im Bog uskraćuje milost, bez koje pravog pokajanja nema.

No za pravi pojam okorjelosti potrebno je rješenje još i ovih pitanja: Kako se volja prokletnikova odnosi prema ovim grijesima te zašto Bog uskraćuje prokletnicima milost.

Odgovarajući na pitanje, zašto Bog uskraćuje milost prokletnicima, mogli bismo za to uopće navesti samo tri moguća razloga. Ili to, što prokletnici svojevoljno hoće da ostanu okorjeli, te su spremni odbiti svaku milost i svako približavanje k Bogu. Ili to, što bi možda čisti dusi i ljudska duša izgubili sposobnost surađivati s milosti i to stoga, jer im je volja čvrsta i nepromjenljivo prionula uz grijeh te ne može napustiti izbor konačnog cilja, koji je prihvatila u doba kušnje. Ili konačno to, što je Bog uopće odlučio, da ne daje milosti onima, koji se na koncu stanja kušnje nalaze u grijehu, pa ni onda, kad bi se oni, da im se dade milost, mogli popraviti.

U prvom i drugom slučaju, Bog bi najprije vidio okorjelost prokletnika, a onda bi slijedio dekret njegove volje, kojom se oni isključuju iz njegove milosti. Okorjelost grijешnika bila bi u tom slučaju kao uzrok, a odluka volje Božje, da ih se isključi iz milosti, kao posljedica. Zato bi im Bog uskratio milost, jer bi predvidio, da su okorjeli. U trećem je slučaju obratno. Zato su prokletnici nemoćni, da se obrate i zato su okorjeli, jer je Bog odlučio, da ne daje milost nikome od onih, koji su u posljednjem času doba kušnje ostali u grijehu.

Kakogod bi se za čas činilo, da su prva dva mišljenja više u skladu s Božjom svetosti i pravednošću, jer bi po njima uzroci okorjelosti bili sami prokletnici, ipak je iz dokumenata objave jasno,

da Bog ne uskraćuje prokletnicima milosti zato, jer bi bio predvidio njihovu okorjelost, nego zato, jer je odlučio, da u vječnosti neda milosti onima, koji su na koncu stanja kušnje bili u grijehu.

Razlog dakle zašto se prokletnici ne obraćaju, nije to, što oni ne bi htjeli okajati svoje grijeha, nego to, što po odredbi Božjoj s časom smrti prestaje vrijeme milosti.

Ovo je mišljenje u jasnom skladu sa sv. Pismom i crkvenom tradicijom.

Sv. Pismo ponajprije ističe, da je samo ovaj zemaljski život dan čovjeku za to, da radi oko svoga spasenja. Stoga čas smrti neopozivo odlučuje o sudbini čitave vječnosti.

Čitamo u sv. Pismu S. Z.: »Ne ustraj u zabludi bezbožnika; hvali Boga prije smrti. Pred mrtvim koji je kao ništa, nestaje hvale« (Ekkli 17, 26). »Ako bezbožnik umre, nema više nade« (Prov. 11, 7). »Bezbožnik će biti zabačen zbog zloće svoje, a pravednik imade nadu u smrti svojoj« (Prov. 14, 32).

Ta je istina još jasnije izrečena u N. Z. Kaže božanski Spasitelj: »Ja moram činiti djela onoga, koji me je poslao, tako dugo, dok je dan; dolazi noć, kad nitko raditi ne može«. Iz konteksta je očito, da se pod danom imade razumijevati ovaj život, a pod noći smrt.

Tu je istinu jasno naglasio sv. Pavao u II. Kor. 6, 1 sl. riječima: »A molimo vas kao suradnici, da vi ne primite uzalud milosti Božje. Jer on govori: »U vrijeme prijatno usliših te, i u dan spasenja pomogoh ti.« Evo sad je vrijeme najprijatnije, evo sad je vrijeme spasenja«.

Tu istinu pretpostavlja također priča o 10 djevica, od kojih neke dođu na svadbu prekasno, kad su vrata već zatvorena (Mat. 25, 1—13).

Sv. Pismo nadalje ističe, da prokletnici od prvog časa svoje osude čute gorko, iako beskorisno i uzaludno kajanje. Oni dakle nisu u dobrovoljnoj nepokornosti i okorjelosti. Njihovu se dakle okorjelost kroz svu vječnost ne smije poimati kao slobodno i dobrovoljno prijanjanje volje uz grijeh, nego kao posljedicu jasnog gledanja, da im nikakvo slobodno kajanje više ništa ne koristi.

Da će se prokletnici kajati i dosljedno da ne će biti u dobrovoljnoj nepokornosti, jasno uči sv. Pismo u 5. gl. knjige Mudrosti. Tu se opisuje kako će na dan suda stajati nasuprot prokletnici i pravednici.

»Kod ovog pogleda bit će (prokletnici) od silnog straha smeteni i čudit će se nad njihovim (pravedničkim) neočekivanim spasenjem, te će kajući se i uzdišući govoriti: Zar su to oni, koje smo nekoć ismijevali i rugalicama prezirali. Mi smo bezumni život njihov smatrali ludošću i svršetak njihov nečasnim. Gle, kako su pribrojani među djecu Božju i dio je njihov među svetima. Mi smo dakle lutali od puta istine i svjetlo pravde nije nam svjetlilo. Izmo-

rili smo se na putu nepravde i propusta i išli smo oporim putevima a Gospodnjeg puta nijesmo spoznali. Što nam je pomogla oholost ili što nam je donijelo hvastanje s bogatstvom. Sve je to prošlo kao sjena ili kao glasnik, koji prolazi mimo. Tako govore u paklu oni, koji su sagriješili.

Prokletnici će dakle promijeniti svoje mišljenje, oni će oćutjeti kajanje za svoja djela. Kajati će se, što su zalutali s puta pravde, što su pobožni život smatrali ludošću. Zato će sebe nazivati ludama i razočarano klicati: mi smo zalutali. No ovo kajanje ne smije se tako promatrati kao da se prokletnici slobodnom i promišljenom voljom odriču grijeha. To je kajanje nužna posljedica jasne spoznaje očigledne istine, da je sav njihov životni cilj promašen i da su si sami svojim griješnim životom navukli zlo, kojeg se nikad više ne mogu osloboditi. To će biti kajanje od oćaja. Onakvo, kakvo je bilo Judino, kad je uvidio svu grozotu i rugobu svoje izdaje. Kad bi za prokletnika postojala i kakva nada na spasenje, ne bi oni gledajući pravednike »od silnog straha bili smeteni« i »od straha uzdisali«. Nije njihovom kajanju izvor ljubav prema Bogu ili nada na osloboćenje iz pakla, nego prirodna, nužna ljubav prema samome sebi, uslijed koje se žale na svoje nesnosno stanje i na sve ono, što ih je do tog dovelo te bi, posve naravno, željeli, da se sve to nije dogodilo, kad bi bilo moguće. Mjesto prkosa za života dolazi kajanje. No jer je ono došlo prekasno, ne može više promijeniti sudbinu prokletnika.

Da se prokletnici kaju, jasno je također iz priče o deset djevice. Lude djevice bi vrlo rado išle u kuću i sudjelovale kod zaručnikove gozbe, ali on im odgovara: »Ne poznam vas«. Prokletnici bi dakle bili spremni, da poprave ono, što su učinili na zemlji, ali o njima Bog više neće da čuje. On ih isključuje iz milosnog blaga i baca u vječnu tamu, gdje će biti plač i škrgut zubi.

Sv. Pismo dakle kao uzrok zašto prokletnici ne dobivaju milost nalazi ne u nesposobnosti i u dragovoljnoj okorjelosti prokletnika, nego u odluci Božje volje, da sa zemaljskim životom prestaje mogućnost spasonosnog kajanja i oprostjenja grijeha.

Sv. Oci također jednako uče. Razlog, zašto je nemoguće da prokletnici čine pokoru nije unutarnji, u njihovoj slobodnoj volji, nego što se Bog neće da prokletnicima smiluje i dade im svoju milost.

Tako sv. Augustin naglasuje opetovano, da je Bog samo na zemlji milosrdan sa griješnicima, a na drugom svijetu da vlada samo stroga pravednost »Vrijeme milosrda je sada, a vrijeme suda kasnije. Veliko vrijeme milosrda, braćo, neka ne prođe mimo nas« (Enarr. in Ps. 32 sermo 1. n. 10). Sv. Justin opet ovako opominje Židove: »Vi još imadete kratko vrijeme da se priključite nama. Ali kad se jednoć pokaže Krist, tad ćete uzalud činiti pokoru, uzalud plakati, jer vas on ne će ćuti« (Dial. c. Tryph. c. 28).

Grgur Veliki pak kaže: »(Prokletnici) sada ne će da promatraju vječno i za njim da teže, no tada će ga spoznavati i za njim težiti, kad ono što žele nikako ne će moći postići« (Moral. I. 7. c. 32).

4. Tomističko tumačenje okorjelosti prokletnika.

Iz dosadanjeg je razlaganja očito, da se razlog okorjelosti prokletnika nema tražiti u njihovoj samovoljnoj odluci. Sv. Pismo i tradicija očito upućuju na to, da je razlog prokletničke okorjelosti u tome, što se po odredbi Božjoj svrhunaravna milost, kao nužni uvjet plodonosnog kajanja, iza smrti ne daje.

No da stvar bude još jasnija treba da se ukratko obazremo na tomističko tumačenje okorjelosti.

Sv. Toma i tomistička škola drže, da su prokletnici okorjeli ne zato, jer bi ih Bog isključio iz svoga milosrda, nego oni zato ne dobivaju milosti, jer su za uvijek tako prionuli uz zlo, da dobra ne mogu više ljubiti. Njihova dakle nesposobnost za obraćanje imade uzrok ne u nekom vanjskom uzroku, nego u njima samima.

Međutim čini se, da ovo mišljenje nije u skladu sa sv. Pismom i tradicijom, koja razloge okorjelosti ne nalazi u nepromjenljivom prijanjanju volje uz onaj konačni cilj, koji je volja izabrala za vrijeme kušnje.

I po sv. Pismu i po tradiciji oplakuju prokletnici grijeha, zbog kojih su osuđeni, gorkim i ako beskorisnim kajanjem. Sa časom smrti nastupa kod njih potpuno razočaranje. Oni uviđaju ludost svoga rada. Sada im se više ne sviđa, što im se sviđalo prije i oni bi, kad bi to bilo moguće htjeli natrag na zemlju, da sve poprave. Oni se prekoravaju i viču za milošću, ali ih nitko ne čuje. Uz sv. Oce, koje smo već naveli, spominjemo sv. Ciprijana, koji kliče: »Tada će biti bol kazne bez ploda pokajanja, uzaludan plač i bezuspješno molenje« (Ad Demetr. c. 23 s.). A sv. Fulgencije veli: »Premda će bezbožnici iza ovog života, oćutjeti kajanje, ipak ne će zadobiti oprostjenje grijeha« (L. c. c. 21). A Grgur Veliki izričito veli: »Bezbožniku sviđa se sada njegova ludost, ali ona mu se kasnije ne će svidjeti« (Moral. I. 8. c. 43). Svi se ovi izričaji prokletnika protive tomističkom mišljenju, po kojemu prokletnici još i u paklu ljube ono stvoreno dobro, koje su na zemlji pretpostavili Bogu.

Nadalje prema Tomistima uskraćuje Bog milost prokletnicima zato, jer oni zbog nepromjenljivosti svoje volje nijesu više, bez osobitog utjecaja Božjeg, u stanju saradivati s milošću. Isto tako oni tvrde, da doba kušnje nije slobodnom Božjom voljom određeno do časa smrti, nego da ono sa smrću nužno završuje. No u tom se Tomistima opiru sv. Oci. Kao razlog zašto Bog uskraćuje prokletnicima milost, ne navode oni to, da su prokletnici nesposobni saradivati s milošću, nego se pozivlju na slobodnu i pravednu Božju volju, koja prokletnicima zato uskraćuje milost, jer se njome za doba kušnje nijesu htjeli služiti. Bog se, kažu, ne da, ni uz suze

i kajanje prokletnika sklonuti na milosrđe iza doba kušnje. Nadalje vrijeme kušnje odredio je Bog svojom slobodnom voljom tako da iza smrti nema više mjesta zaslugama nego samo naplati.

Tako sv. Bazilije Veliki izričito veli: »Iza dijeljenja s ovim svijetom, nema više vremena da se čovjek obrati, jer je Bog u svojoj strpljivosti odredio sadanje vrijeme za to, da se čini ono, po čemu ćemo se njemu svidjeti« (Initium Moral. c. 4).

U tomističkoj hipotezi nadalje ne bi prokletnici mogli osjetiti nikakve boli zbog gubitka Boga i isključenja iz vječne blaženosti. Oni su naime za vrijeme kušnje tražili svoj konačni cilj izvan Boga i sada, po tomističkom naziranju, ustraju u tom mišljenju. To jest oni ni u stanju prokletstva neće ništa da znadu o Bogu i blaženstvu, koje donosi jedinstvo s Bogom. Ostalo bi stoga nerazumljivo, kako bi se prema tomističkom shvaćanju prokletnici mogli tužiti na isključenje iz neba i odjeljenje od Boga. Oni bi mogli žaliti, što se je ono blaženstvo, koje su oni mislili postići udovoljavajući svojim zlim sklonostima, pokazalo kao isprazan san. Oni bi mogli biti puni zavisti prema blaženicima u nebu, koji gledanjem Boga uživaju neizrecivu radost. Ali doklegod oni nepokolebivo prianičaju uz konačni cilj, koji su si postavili i taj svoj cilj više cijene nego zajedinstvo s Bogom, ne može se shvatiti, kako bi oni težili za sjedinjenjem s Bogom. A ipak je jasno i iz sv. Pisma i iz tradicije, da je za prokletnike najveća bol u tome, što su isključeni od zajedinstva s Bogom i gledanja Boga.

Tomistička teorija ne može se braniti ni sa filozofskog stajališta. Psihološki je naime nemoguće, da volja bude nepomično privezana uz grijeh, koje je učinila za vrijeme kušnje. Duša naime odijeljena od tijela, može samo ono ljubiti što ona spoznaie kao svoje dobro. No za duhovna bića imadu vrijednost i privlačivu snagu samo duhovna dobra. Protivi se stoga duhovnoj naravi duše, da u čisto čutilnim dobrima nalazi dobro, koje je vrijedno, da za njim teži.

Rekli smo, da pravo shvatanje prokletničke okorjelosti, traži još i rješenje pitanja, kako se volja prokletnika odnosi prema grijehu. To pitanje treba sada da poblizje razmotrimo.

5. Odnosaj volje prokletnika prema grijehu.

Svaka okorjelost uključuje dvostruko djelovanje duše. Prvo djelovanje stoji u tome, da onaj koji je okorjeo ili uopće ne može ili može vrlo teško da okaje grijeh, koje je počinio. Drugo djelovanje stoji u tome, da se okorio nije kadar u buduće osloboditi i čuvati grijeha.

Ova dva momenta treba razlikovati i kod apsolutne ili posvećmašnje okorjelosti, koja se nalazi kod prokletnika. Prema tome prokletnici su po sebi apsolutno nemoćni bilo da pravom pokorom zadobe oproštenje grijeha, koje su počinili na zemlji bilo da u tom

stanju zabačenosti izvršuju čudoredni zakon i tako budu slobodni od grijeha.

Prvi momenat potpune okorjelosti (nemogućnost, da pokorom zadobe oprostjenje grijeha učinjenih na zemlji) dosta je osvjetljen naukom sv. Pisma i sv. otaca. Iz sv. Pisma i tradicije očito je ne samo to, da se teški grijesi, koji nijesu okajani za vrijeme kušnje, više nikad ne mogu oprostiti nego i to, da prokletnici uopće nijesu u stanju činiti onu pokoru, koja zaslužuje oprostjenje. Razlog ove nemogućnosti jest, kao što smo vidjeli, potpuna uskrata milosti sa strane Božje. Bog je naime svakom razumnom stvoru odredio bilo dulji (čovjek) bilo kraći rok (anđeo) u kojem on svojim dobrim djelima može zavrijediti spasenje pomoću milosti koju prima od Boga. Tko do konca ovog vremena nije izvršio zadaće koja mu je postavljena, izgubio je zauvijek svoj konačni cilj, isključen je iz životne zajednice s Bogom i zauvijek je za nj presahnulo vrelo milosti. Na mjesto milosrda nastupila je neumoljiva pravda i stroga naplata. Njegova krivnja ostaje na njemu uvijek i grijeh je njegov, barem habitualno, vječan.

No sada nastaje ponajprije pitanje, da li će se neoprosteni grijeh prokletnika učinjen za života njemu za uvijek samo ubrajati u krivnju ili će on za uvijek i svojom voljom uz taj grijeh prijanjati. Drugim riječima, hoće li njegov grijeh biti vjenčan ne samo habitualno nego kao aktualni ili barem virtualni? Pitanje je, hoće li prokletnik ne samo zauvijek nositi na sebi teret grijeha ili će on zauvijek i griješni objekt smatrati svojim konačnim ciljem. Drugo je opet pitanje, da li se prokletnici u vječnosti mogu čuvati novih grijeha.

S obzirom na prvo pitanje daju nam sv. Pismo i tradicija dovoljno objašnjenja ukoliko uče, da se prokletnicima predmet njihove griješne težnje više ne mili te da naprotiv svoje grijehe kao uzrok svoje nesreće okajavaju i oplakuju. Razočarani okreću se od onoga, što su nekoć smatrali svojim najvišim ciljem i proklinju čas, kad su popustili napasti i učinili suđbonosni korak na putu propasti. Pokajanje nastupi kod svih prokletnika nefaljeno. Ono stoga nije slobodno i zaslužno djelo. To nije slobodno predanje u Božje ruke nego nužna posljedica strašne kazne, koja ih je zbog grijeha zadesila. To pokajanje ne izlazi stoga iz ljubavi prema Bogu nego iz prirodanog nagona na blaženost, uslijed kojeg čovjek mrzi sve, što zadovoljenje ove težnje priječi. Ovo je pokajanje nadalje besplodno, uzaludno i skopčano sa zdvojnjošću, jer prokletnik jasno vidi, da za njega nema više nikakvog spasenja.

Drugi momenat u okorjelosti jest taj, da se prokletnici nikad ne mogu osloboditi i čuvati grijeha, da su dakle nesposobni obdržavati čudoredni zakon.

S obzirom na ovo pitanje treba reći, da su navodi sv. Pisma u ovom obziru vrlo oskudni. Iz sv. Pisma znamo sigurno samo to,

da davli mrze Boga i sve što je s Bogom u vezi: Crvu, svece na nebu, ljude, te na sve moguće načine nastoje, da im nanesu štetu. No sv. Pismo ne govori nam ništa o tome, da li davli nužno i bez prestanka mrze Boga. A još manje govori ono o nesposobnosti ljudske duše prokletnika, da čine naravna dobra djela. Dok mnogi sv. oci uče, da prokletnici mogu uvijek grijehiti, sv. Augustin i Ambrozije vele, da prokletnici ne mogu više učiniti grijeha te je stoga rana smrt grješnika bolja nego njegov dugi život.

No ipak u pitanju snošaja prokletničke volje prema grijehu postavljaju bogoslovi (Isp. napose Stufler. c. dj. str. 153—176) neke posve osnovane tvrdnje imajući dakako pred očima prvi momenat okorjelosti t. j. da su prokletnici zbog uskrate milosti Božje posve nesposobni za pravu pokoru i po tom za oproštenje grijeha, te užasno prokletničko stanje i psihičke čine duše, koje proizvodi poena damni.

Prva ovakva tvrdnja jest:

6. Prokletnicima je fizički nemoguće ljubiti Boga.

Kad kažemo, da je prokletnicima fizički nemoguće ljubiti Boga, onda se pod tim ne misli manjak fizičke moći niti pomišljamo na neku fizičku nuždu, koju bi na prokletnika vršio neki izvanji uzrok. Slobodna volja i fizička moć ostaje neozleđena i u prokletnicima. Bez uništenja ili nasilja na njihovoj naravi to im ne može biti cduzeto. Pod fizičkom nemoći ljubiti Boga pomišljamo na potpuno pomanjkanje svakog motiva, koji bi prokletnika mogao ganuti na ljubav prema Bogu. Uopće je naime nemoguće i stoga protuslovno da čovjek nešto ljubi, što ne spoznaje kao dobro, koje je primjereno njegovoj ljubavi. Prokletnici ne spoznaju u Bogu ništa, što bi njihovu volju moglo ganuti, da ga slobodno, uistinu i predano ljube. Pod ljubavi razumijevamo ovdje ljubav u pravom smislu, to jest djelotvornu, promišljenu (*amor deliberatus*) u protimbi sa spontanom i nužnom dopadnošću (*amor indeliberatus sive mera velleitas*), koja se u volji rada sama od sebe, kad god vidi koje dobro bilo da se ono može postići ili ne. Ovakovu dopadnost ljubiti Boga posjeduju prokletnici, jer oni spoznaju, da je Bog najveće dobro, vrijedno po sebi svake ljubavi, kao jedino vrela prave sreće. I upravo u tom stoji prava bit paklenih muka, što prokletnici znadu, da su od Boga zauvijek odbačeni, a u isto doba čeznu za Bogom neshvatljivim čeznućem.

Pokazat ćemo stoga samo to, da prokletnici ne mogu imati prema Bogu slobodne, promišljene i djelotvorne ljubavi

Bogoslovi razlikuju trostruku ljubav: ljubav dobrohotnosti (*amor benevolentiae*), prijateljstva (*amor amicitiae*) i ljubav požude (*amor concupiscentiae*). Ljubav dobrohotnosti postoji onda, kad drugom hoćemo i želimo dobro te se nad njim veselimo ne

radi nas nego radi njega samog. Prijateljska ljubav razlikuje se od ljubavi dobrohotnosti time da je ona međusobna te da među ljubljenim i onim koji ljubi traži međusobnu dobrohotnost. Ljubav požude ili ljubav nade jest sklonost prema nekome radi koristi, koju od njega očekujemo.

Iz ovoga je posve jasno, da prokletnici ne mogu slobodnim promišljenim činom požudne ljubavi ljubiti Boga, jer znadu, da od Boga ne mogu više očekivati ništa dobra. Jednako ne može u prokletniku postojati ljubav prijateljstva, jer je on zauvijek u stanju smrtnog grijeha i neprijateljstva Božjeg i stoga predmet Božjeg zabačenja.

Poteškoća bi mogla nastati jedino s obzirom na ljubav dobrohotnosti. No i ta je nemoguća, jer je posve nespojivo stanje posvemašnjeg odjeljenja od Boga s nesebičnom dobrohotnošću i veseljem nad Božjim savršenstvima

Potpuno naime odjeljenje osudene duše od Boga, ova bezbožnost u pravom smislu riječi, jest stanje apsolutne neutješljivosti i nesreće. I ovdje na zemlji biva duša po teškom grijehu odjeljena i odstranjena od Boga, svoga istinskog života i jedinog vrela svoje blaženosti. Ali ona se zato ipak ne nalazi u stanju pozitivnog zabačenja i prokletstva te subjektivne nesreće. Na zemlji naime spoznajemo mi vrednotu ljubavi Božje samo izdaleka i u tami tako, da ona ne može na nas izvršivati neodoljivu privlačivu silu. S druge opet strane tako nas podražuju zemaljska dobra, da nas ona barem za čas posve zauzmu i svojom izmjenom obećavaju uvijek nove užitke i sreću.

Ovo stanje prividnosti i prevare posve prestaje sa smrću. Tada duša spoznaje stvari prema njihovoj pravoj vrijednosti. Ona tada jasno spoznaje, da je stvorena za posjedovanje Boga i da samo Bog može biti njezino potpuno zadovoljenje i njezina prava sreća. Svijet sa svojim zamamljivostima je za dušu propao. I to ne samo zato, što duša više ovih prividnih dobara postići ne može nego i zato, što sada spoznaje ono, što je prividno kao prividno te u tom ne može više naći nikakvog užitka. Slično kao da netko u tami nešto zagrabi držeći da je to neka njemu draga osoba, a na jednoć nastane svijetlo i vidi, da je to lješina. Posve novo i naslućeno svijetlo dolazi iza smrti u svaku dušu. Svijetlo vječnosti, koja sve stvari, Boga i stvorenje osvjetljuje i raskida krivi sjaj.

Tada duša spoznaje, da je ona s Bogom sve, baš sve izgubila. Nije joj ostala iskra nade niti najslabiji trak svijetla. Ona uvijek čezne za srećom, a to čeznuće neće nikad biti ispunjeno. Kad bi prokletnik mogao doći do toga, da prestane ovaj glad za srećom, prestao bi i pakao. Ali to je upravo najstrašnije, da ona ne može nikad zaboraviti što je izgubila, i da se ne može odreći onoga, što spoznaje, da nikad postići ne može.

Iz ovoga što je rečeno lahko je pokazati, da prokletnik nikad ne može imati prema Bogu ljubavi dobrohotnosti. Jer ova ljubav stoji u tome, da se razumno biće veseli nad svojstvima i savršenstvima Božjim, nad svime, što je bilo unutarnje, bilo vanjsko dobro Božje. Sad je pak sve, što je Božje dobro, što više sam Bog, za prokletnika najveća nesreća i stoga predmet njegove tuge, njegova bola i njegove mržnje. On bi se samo tada mogao veseliti nad Bogom, kad bi se mogao veseliti nad svojom nesrećom. On se ne može veseliti nad pravednošću Božjom, jer mu je ova pribavila vječne, nepodnosive kazne. Ne može se veseliti nad sveznanjem Božjim, jer je pomoću njega Bog upoznao sva nedjelja i skrovite misli prokletnika. Ne može se veseliti nad mudrošću Božjom, jer je ona postavila ovaj red, koji je u sebi tako pravedan, a za prokletnika tako sudbonosan. Ne može se veseliti svemoći Božjoj, jer ona priječi svaki bijeg ispod ruke Božje, koja kažnjava. Ne može se veseliti nad dobrotom i milosrđem Božjim, jer mu je ono za uvijek zatvoreno, i to za kaznu, što ga je na zemlji zlorabio.

Jednako se ne može prokletnik radovati i veseliti nad vanjskim dobrima Božjim, koja stoje u objavi, otkrivenju njegovih unutarnjih savršenosti prema vani i u priznanju koje Bogu za ta dobra daju razumna bića. Jer je naime i pakao sa svim svojim strahotama manifestacija Božjih savršenosti, napose njegove svetosti i pravednosti, stoga je i on vanjsko Božje dobro. Prokletnici vide, da su oni zlorabili Božju milost i da su s pravom odbačeni. Oni vide, da su ludo i zlo radili, i da su svojoj nesreći krivi sami. Pakao je dakle objava Božjih savršenosti napose veličanstva, svetosti i pravde i to sami prokletnici moraju nužno priznati. Ova objava i priznanje jest vanjsko Božje dobro.

No iz rečenog je jasno, da se prokletnik ne može radovati nad objavom ove Božje pravednosti i svetosti i dosljedno nad svojim prokletstvom, jer to nije ni u kojem obziru za nj dobro nego preteško zlo, a nitko ne može ljubiti ono, u čemu gleda samo svoje najveće zlo. Jer se dakle prokletnik ne može radovati niti nad vanjskim niti nad unutarnjim Božjim dobrom, nemoguće je da goji prema Bogu ljubav dobrohotnosti.

Stvar je očita, ako je promatramo i s druge strane.

Philološki je zakon, da samo dobro može biti predmet ljubavi. No da to dobro uzmogne biti predmet težnja, treba da ga onaj koji ljubi, upozna kao svoje dobro. Tako iza Aristotela uči sv. Toma (In 8 Ethic. lect. 8) i Svarez (De anima l. 5. c. 2. n. 7). Iz toga slijedi ponajprije to, da je ljubav prema sebi, koja je u naravi razumnog bića, posljednji razlog, na koji se svode sva očitovanja htijenja i čežnje, nadalje to, da je ontološki korijen ljubavi neko jedinstvo onog, koji ljubi s ljubljenim predmetom, to jest takvo svojstvo ljubljenog predmeta, da onaj koji ljubi nalazi u predmetu neko dobro za sebe. Svaki čovjek ljubi sebe nuždom, koja se nalazi u njegovoj

naravi. On bi samo tada prestao sebe ljubiti, kad bi prestao bivstvovati. Ova ljubav jest izvor svega našeg djelovanja i teženja. Ovo vrijedi ne samo za požudnu, nego i za dobrohotnu ljubav. Razlika je u tome, što kod požudne ljubavi čovjek stane kod sebe ili se vraća k sebi, u koliko naime za nekim vanjskim dobrom samo u toliko teži, u koliko je to dobro njemu od koristi. Kod dobrohotne pak ljubavi izlazi čovjek iz sebe i proširuje svoju dobrohotnost, koju prema sebi imade nužno, i na drugoga u koliko se s njime poistovjetuje i želi njemu dobro kao samomu sebi. Dakle je i kod nesebične ili dobrohotne ljubavi ljubav prema sebi nužna pretpostavka i posljednji razlog. Stoga veli sv. Toma, da je ljubav prema sebi forma i korijen prijateljstva, ona naime sastoji u tome, da se mi prema drugome tako vladamo kao prema samome sebi (S. Th. II. II. q. 25 a. 4. in c.). Tko drugog ljubi, želi mu dobro kao sebi samom, te se stoga prijatelj i zove drugi »ja«.

Nastaje sada pitanje, kada i pod kojim je uvjetima kod nekoga moguća ljubav dobrohotnosti prema drugom ili drugim riječima, što se traži za to, da mi u drugomu gledamo vlastiti ja, te ga dosljedno ljubimo kao sebe.

Prema nauci sv. Tome potreban je za ljubav dobrohotnosti takav sklad među ljubljenima, da jedan može dobro i korist drugoga smatrati svojim, te se dosljedno čvrstim prijanjem s njime ujediniti. On veli: »U ljubavi prijateljstva onaj koji ljubi jest u ljubljenome, u koliko dobro ili zlo prijatelja smatra kao svoje i volju prijateljevu kao svoju. Stoga je vlastitost prijatelja, da isto hoće te se zbog istog žaloste i vesele« (S. Th. I. II. q. 28. a. 2 in c.) Stoga je za prijateljsku ljubav potreban bilo kakav sklad u interesima tako, da je onome, koji ljubi moguće korist i interes drugoga učiniti svojim vlastitim, a da kraj toga ne dođe u sukob s ljubavlju prema sebi, koja u njemu počiva nuždom naravi.

Odatle je očito, da ljubav dobrohotnosti ne može među razumnim bićima nikako postojati, ako dobro i interesi jednoga stoje u protimbi s dobrom i koristi drugoga tako, da jedan može ljubiti drugoga samo tako, da sebe mrzi. U tom slučaju manjka stvarni, ontološki temelj ljubavi, naime jedinstvo između onoga, koji ljubi i ljubljenog predmeta. Ljubiti nekoga i tada, kad nas on priječi u postignuću dobara, za kojima mi nužno težimo i kojih se ne možemo odreći, znači isto što i sebe mrziti i učiniti u punom smislu duševno samoubojstvo.

Ljubav dobrohotnosti prema Bogu nije stoga moguća, ako Božje interese ne učinimo svojim i s njime ne postanemo istih misli i istog osjećaja. Kad bi stoga prokletnik ljubio Boga čistom nesebičnom ljubavi, morao bi on prisvojiti Božje mišljenje i osjećaje prema sebi te željeti i htjeti svoje vlastito prokletstvo, kao što ga hoće i želi Bog, mrziti sebe, kao što ga Bog mrzi, sebe samog smatrati kao neprijatelja, kao što ga Bog smatra i konačno vese-

liti se nad time, da je lišen za sve vijekove svakog veselja i utjehe. Nadasve je pak jasno, da je u prokletnika ovakvo duševno raspoloženje nemoguće.

Stoga iako Bog ostaje uvijek u sebi najveće beskonačno dobro, nije on više za prokletnika nikakvo dobro niti ga prokletnik kao takvo spoznaje. Ontološka veza zajednice dobara i interesa razriješen je zauvijek neopozivom osudom Božjom. Stoga se u paklu Bog niti ljubi, niti se može ljubiti.

Daljnja tvrdnja koju postavljamo s obzirom na odnos prokletnika prema grijehu jest:

7. Prokletnici Boga mrze nužno.

Čovjek nužno mrzi ono, što mu se ni u kojem pogledu ne prikazuje kao dobro. A to je upravo kod prokletnika s obzirom na Boga. Bog je prokletnike izlučio iz blaženstva, koje oni nužno ljube i predao ih paklenim mukama. Tih muka ne mogu oni mrziti s predanjem u svetu i pravednu Božju volju, nego se protiv toga buni čitava njihova narav. Doista prokletnici nužno mrze onog, koji je uzrok njihovih muka. Oni znadu, da do vijeka od Boga ne će primiti ništa dobra, nego samo kaznu. Oni ne gledaju u Bogu samilosnog Oca, koji će natrag primiti i oprostiti raskajanom sinu, nego neumoljivog osvetnika, koji kroz vijekove vijekova mrzi, proklinje i odbacuje grješnika. Oni gledaju u Bogu najvećeg neprijatelja, koji je nad njima razlio sav svoj bijes i čijoj desnici nikada ne mogu izbjeći. Stoga prokletnici mrze Boga vječnom, nepomirljivom mržnjom. Oni bi željeli, da nema Boga, da nije sveznajući, svemogućí, beskonačni i pravedni. Sva su Božja svojstva predmet njihove žalosti i mržnje.

Posve je jasno, da prokletnici mrze i sve ono, što je u vezi s Bogom i što se njima pričinja kao Božje dobro. Stoga oni mrze svete u nebu, Crkvu, koja propovijeda slavu Božju, pravednike, jer u njima gledaju štovatelje Božje i obljublenu djecu Božju. Oni mrze sve ljude, jer su slika Božja i pozvani su od Boga na vječnu slavu. Upravo zato hoće da zavode ljude. Zato davao »obilazi kao ričući lav tražeći koga da proždre« (I. Pet. 5, 8).

Iz analize prokletničkog stanja slijedi također tvrdnja:

8. Prokletnici se ne mogu za svoje prošle grijehе slobodno i promišljeno kajati, u koliko su grijesi Božja uvreda.

Iz sv. Pisma i tradicije očito je, da se prokletnici kaju i oplakuju svoje grijehе, zbog kojih su osuđeni. No to kajanje nije dobrovoljno, nego nužna posljedica neizbrisive težnje za srećom i posjedovanjem Boga. To kajanje čini, da je prokletnicima odurno i da se okreću od svega, što su na zemlji visoko cijenili i pretpostavljali volji Božjoj. Kad bi mogli, oni bi sve svoje grijehе uništili i učinili, kao da ih nikad nije bilo. No jedini motiv ovog kajanja jest nužna ljubav prema sebi, a nipošto slobodna i promišljena ljubav

prema Bogu, za koju prokletnik, kao što smo vidjeli, nije sposoban. Ne može biti motiv kajanja ni nada, da će mu biti grijesi oprosteni i on oslobođen svojih muka, jer prokletnik spoznaje, da za njega više nema spasenja. Ne može motiv kajanja biti ni odurnost grijeha u sebi, jer prokletnika čini nesretnim ne odurnost grijeha, nego beskonačna Božja kazna. Kad bi naime odurnost grijeha u sebi mogla davla sklonuti na kajanje, tada bi bilo neshvatljivo, kako prokletnici ljude zavode na grijeh te se mogu radovati nad propasti tolikih duša. Stoga prokletničko kajanje, koje uistinu postoji, imade temelj samo u ljubavi prema sebi t. j. u njihovom protivljenju kazni, koja izlazi iz grijeha. Stoga, jer prokletnici Boga mrze i jasno spoznaju, da im sve kajanje ništa ne koristi, nema u njih slobodnog, promišljenog kajanja za grijehe, koje su učinili u doba kušnje. Zato kajanje, koje ih muči, ne uzročuje kakvo stvarno pravo poboljšanje volje, jer je čudoredno poboljšanje moguće postići samo po slobodnim činima, po slobodnom odvrtačanju od grijeha i prijanjanju k Bogu. Tako prokletničko kajanje ne služi za čudoredno čišćenje, nego za njihovo veće mučenje.

Isto je tako jasan zaključak:

9. Prokletnici ne mogu imati slobodne, promišljene volje da u buduće obdržavaju čudoredni zakon.

Slobodna odluka volje obdržavati čudoredni zakon bila bi samo tada moguća, kad bi vršenje čudorednog zakona donijelo prokletnicima bilo kakvo olakšanje i bilo kakvu utjehu. No to je isključeno, jer je za njih vrijeme milosti prošlo i ništa ne mogu mijenjati s obzirom na svoju kaznu. Što više, jer oni moraju Boga mrziti, oni nužno prekoračuju i čudoredni zakon. Iz te mržnje naravnom se nuždom rada ljubav prema grijehu, u koliko u njem gledaju sredstvo da ostvare svoju mržnju prema Bogu. Oni na neki način čute zadovoljštinu u tome, što vide, da Bog biva vrijedan. Tako kod prokletnika u isto vrijeme postoji i nesavladivo, nužno kajanje, i nesavladiva, nužna ljubav prema grijehu. No u tom nema nikakvog protuslovlja. Grijesi naime koje oni naravnom nuždom okajavaju, jesu grijesi iz doba kušnje, koji su uzrok njihove nesreće. Grijesi pak, koje oni nužno ljube, jesu oni, na koje su prokletnici gonjeni mržnjom na Boga, iza kako je njihova osuda nepromjenljivo zaključena i potvrđena.

Dakako kad kažemo, da prokletnici prestupijaju čudoredni zakon, ne smijemo to tako shvatiti kao da za prokletnike postoji obvezatni čudoredni zakon. Obvezan zakonom može naime biti samo onaj, koji ga može obdržavati. Prokletnici pak ne mogu ljubiti Boga, pak je stoga nemoguće da se u poniznosti i poslušnosti pokore zakonu. Stoga ni Bog ne traži od njih obdržavanje čudorednog zakona, niti se prokletnici čute više obvezatnima da vrše volju onoga, koga mogu samo mrziti, a ne poštivati i ljubiti.

Nastaje još pitanje, da li prokletnici neprestano čine griješna djela.

Na to odgovaramo:

10. Ne može se strogo dokazati, da prokletnici neprestano počinjaju djela, koja su u protimbi s čudorednim zakonom.

Skolastici većinom tvrde, da su svi prokietnički čini upravljani na čudoredno zle objekte. No ipak neki bogoslovi (cf. Stufler l. c.) drže, da se ne može očevidno dokazati. Jer iako prokletnici nužno mrze Boga, kadgod na njega misle kao na svoga neprijatelja, i ako oni grijeh nužno ljube, u koliko im se on pričinja zlo za Boga, ipak se neda očevidno dokazati, da oni moraju bez prestanka misliti na Boga i grijeh upravo u ovom obziru. Dakako imajući na pameti veličinu njihove boli i snagu mržnje, čini se, da će oni vrlo rijetko biti bez zlih čina. No iako oni možda ne moraju uvijek prekoračivati čudoredni zakon, to odatle ne slijedi, da se oni uzdržavaju od zlih čina iz čudorednih, dobrih razloga. Jer i negriješenje nije kod njih slobodna odluka volje, koja je proizašla iz čudorednog dobrog motiva, nego je ono samo tako moguće, da ih možda neki indiferentni predmet obuzme te na čas zaborave na mržnju na Boga.

Konačno za objašnjenje prokletničkog stanja treba naglasiti:

11. Prokletnički grijesi nijesu pravi formalni grijesi, oni nijesu subjektivno zli čini, koji bi se mogli ubrajati, jer su oni izgubili slobodu izbora između dobra i zla. U paklu dakle nema nikakvog pravog razvitka u čudorednom zlu.

Mržnja na Boga i ljubav grijehu bez dvojbe su u sebi i objektivno zlo, jer su upravljani na predmete, kojih razumno biće nikad i ni pod kojim uvjetima ne može htjeti, a da ne uvrijedi Boga i ne zavrijedi vječnu kaznu. Ali ovi čini nijesu subjektivno moralno zli, jer im manjka osnovni uvjet svake moralnosti, sloboda.

No prokletnici nijesu izgubili svaku slobodu s obzirom na izbor zlih čina. Veliko: katkad, jer onda kad misle na Boga, nužno ga mrze. Ali kad nastupi slučaj, da davao imade mogućnost izvršiti različne zle čine, tada može slobodno birati. Slobodno mu je dakle kušati ovog ili onoga čovjeka, poticati na ovaj ili onaj grijeh. No i tada, kad je davlu dan neki krug slobode, ne čini on nikakvog formalnog grijeha, jer mu manjka sloboda odabrati dobro. O grijehu bi moglo biti govora samo onda, kad bi davao mogao izabrati manje zlo zato, jer je manje. To bi pak bilo moguće samo onda, kad bi prokletnik mogao učiniti neko čudoredno djelo.

Odatle je jasno, zašto davoli i prokletnici ne bivaju kažnjavani zbog svojih čina. Razlog je u tome, što njihovi čini u paklu nijesu moralno ubrojiva djela.

*

To su evo nekoje osnovne misli, koje nam barem donekle osvijetljaju duševno stanje prokletnika u vezi s pitanjem o njihovoj okorjelosti.